

УДК 342.415

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ВЗАЄМВІДНОСИН ДЕРЖАВИ ТА ЦЕРКВИ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇНАХ

Савчук О.В., студент
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено аналізу питань конституційно-правових основ відносин між державною владою та церквою в сучасних європейських державах.

Ключові слова: державна влада, церква, релігійні організації, взаємовідносини державної та церковної влади, модель відносин держави та церкви.

Статья посвящена анализу вопросов конституционно-правовых основ отношений между государственной властью и церковью в современных европейских государствах.

Ключевые слова: государственная власть, церковь, религиозные организации, взаимоотношения государственной и церковной власти, модель отношений государства и церкви.

Savchuk O.V. CONSTITUTIONAL FOUNDATIONS OF RELATIONS BETWEEN THE STATE AND THE CHURCH IN EUROPEAN COUNTRIES

The article is devoted to analysis of constitutional foundation of relations between public authorities and the church in the modern European countries.

Key words: state government, church, religious organizations, relationship of state and church authorities, model of relations between the state and the church.

Відносини релігійних організацій та держави у європейських країнах нині доволі динамічно розвиваються, що викликає відповідні зміни законодавства на теренах даних держав. Такі відносини мають свої характерні риси, що створює передумови для науковців щодо виокремлення тієї чи іншої правової моделі. Дослідження подібного характеру дозволяють сформулювати у професійних колах комплексну картину правової характеристики функціонування державного та релігійного механізму в європейських країнах у цілому.

Виокремлення моделей взаємовідносин релігійних організацій та держави у країнах Західної Європи має значний вплив на формування релігійного життя у Європейському Союзі загалом. Характер та зміст таких відносин віддзеркалюють особливості історичного, духовного, культурного розвитку тієї чи іншої європейської нації. Сьогодні ж такі взаємовідносини яскраво ілюструють рівень відокремленості конфесій та релігійних общин від держави, особливості їх співпраці та кооперації.

З огляду на це, дослідження сучасних правових моделей відносин релігійних організацій та держави у європейських країнах є доволі актуальним сьогодні, оскільки дозволяє окреслити цілісне бачення сфери духовно-державних відносин на теренах Європейського Союзу. Аналіз означеної проблематики, поміж іншим, сприяє виокремленню максимально ефективної моделі таких взаємовідносин, що може слугувати прикладом і для інших країн.

Питаннями дослідження сучасних правових моделей відносин релігійних організацій та держави у європейських країнах так чи інакше займалися такі науковці: М.Ю. Бабій, В.О. Балух, І.А. Бальжик, В.Д. Бондаренко, Л.Д. Владиченко, О.М. Дядюшкін, А.М. Зачепа, А.А. Красіков, А.М. Колодний, П.М. Любченко, Н.М. Мадей, Б.І. Мар'янов, О.П. Мельничук, Д.В. Миро-

нович, С.В. Павлов, М.М. Палінчак, І.О. Прис-тінський, Г.Робберс, С.А. Сальнікова, С.В. Скрипнікова, Б.А. Філатов, У.В. Щурко, П.Л. Яроцький, П.П. Яшин та ін.

Проте, незважаючи на наявні наукові інтереси щодо цього питання, проблематика сучасних правових моделей відносин релігійних організацій та держави у європейських країнах не є детально дослідженою у вітчизняній правовій думці. Зокрема, не акцентовано увагу на чітке виокремлення моделей відносин держави і церкви, відмінностей між ними у європейських країнах.

Доволі своєрідною є модель взаємовідносин між церковними організаціями та державою у Франції. Фундаментальні принципи їх взаємин знайшли своє відображення у відповідному Законі 1905 р. Конституція 1958 р. фактично не фіксує конституційний режим церков і містить тільки два положення, що мають відношення до статусу релігійних організацій [8, с. 236]. Ці конституційні джерела обмежені, але фундаментальні в тому, що вони встановлюють режим нейтральності держави. Закон 1905 р. висуває фундаментальні принципи в перших двох статтях: це свобода релігії, але відсутність визнання та фінансування [4, с. 48]. Ці принципи, зрозуміло, є класичними і знайшли своє відображення у законодавстві усіх демократичних держав сучасності. Тому не секрет, що саме, відштовхуючись від них і формується правова модель взаємин релігійних організацій та держави у Франції.

Відповідно до режиму позитивної нейтральності, представленим доктриною "Franch laïcité", принцип свободи релігії накладає позитивні зобов'язання на державу, які сумісні з режимом відділення. Держава повинна гарантувати, що кожен має можливість відвідувати богослужіння своєї церкви і сповідувати ту релігію, яку він вибрав. Протягом ХХ ст. у Франції стало превалювати нове

розуміння ролі держави, відповідно до якого нерідко потрібне її втручання для створення необхідних умов для публічних богослужінь кожної релігії [10, с. 248].

Рівність усіх релігій водночас передбачає відсутність державної, офіційної, панівної або визнаної нею релігії. Тому французький законодавець у 1905 р. хотів зробити релігію приватною справою і суб'єктом приватного права [1, с. 48].

Однак держава далеко не завжди поводить з релігіями як з приватною справою і замість цього іноді надає їм інший статус. У Франції статус релігії став дуже делікатним питанням, на яке ні законодавець, ні суди, ні вчені не знаходять одностайної відповіді. Їм апіорі не дано права висловлюватися з цього питання, враховуючи нейтральність держави, що не визнає ніякої релігії. На практиці суддя (Державної ради або Касаційного суду) вирішує ці делікатні питання від справи до справи, але уникає давати загальні визначення, до яких можна було б вдатися в інших справах. Отже, суди приймають рішення щодо кожної групи або асоціації: чи можна вважати їх такими, що мають ознаки церкви і чи можна застосовувати до них правові норми (як на їх користь, так і на шкоду їм), які застосовуються до релігійних груп [10, с. 249].

На нашу думку, абстрагування норм Конституції, режим відділення, нейтральність держави і обережність законодавця гарантують, що французьке церковне право спирається значною мірою на судові рішення за умови, що, зрозуміло, існують закони, декрети та інші положення. Але все ж Франція потребує правових джерел, застосування яких було б більш гнучким і визначеним.

Свою специфіку мають взаємовідносини релігійних організацій та держави в Італії. На сьогодні Італія є країною, більша частина населення якої сповідує католицький обряд християнства. Як пишуть дослідники-релігієзнавці, доволі важко отримати реальну адекватну статистику щодо кількості вірян-католиків у сучасній Італії [6, с. 74]. Разом з тим зазначається, що більше 90% учнів шкіл беруть активну участь і католицьких заходах. Водночас менше 40% платників податків сплачують церкві частину податку на дохід фізичних осіб, що призначений для державних закладів, до компетенції яких входить соціальна підтримка і захист населення [13, с. 140].

Фундаментальні положення італійського церковного права містяться в Конституції і мають на меті, з одного боку, гарантувати свободу і рівність індивіда у релігійних питаннях, а з іншого – систему співпраці між державою та релігійними деномінаціями [8, с. 326].

Ст. 19 Конституції декларує що «кожна людина має право вільно сповідувати свої релігійні вірування в будь-якій можливій формі, індивідуально або спільно з іншими, пропагувати їх і здійснювати богослужіння в приватному порядку або публічно, за винятком обрядів, противних добрим звичаям» [8, с. 327]. Ст. 3(1) підтверджує, «що всі громадяни мають однаково суспільну гідність і рівні перед законом незалежно від статі, раси, мови,

релігії, політичних переконань, особистого і суспільного становища» [8, с. 327].

Базування відносин держави і церкви на демократичних засадах, безумовно, є позитивним чинником, який спрямовує правовий розвиток усієї сфери через призму європейських цінностей. Такі умови сприяють формуванню ефективної моделі взаємин релігійних організацій та держави.

Як зазначено в науковій літературі, італійська система церковного права складається з двох частин. З одного боку, вона має на меті гарантувати кожному (включаючи негромадян) релігійну свободу і рівність. Домінуюча інтерпретація терміна «релігія» поширює гарантії, передбачені ст.ст. 3 і 19 також і на сповідання атеїстичних або агностичних вірувань. З погляду особистих прав на релігійну свободу і рівність, італійський правовий порядок відповідає основним положенням міжнародного права у цій сфері та принципам, які містяться в конституціях інших західних країн [2, с. 217].

На нашу думку, варто також приділити увагу науковому розгляду особливостей взаємовідносин держави і церкви в сучасній Німеччині. Ст. 4 Основного Закону Федеративної Республіки Німеччина гарантує свободу релігії. Свобода віросповідання, совісті, релігії або ідеології є недоторканою. Невтручання в релігійну практику гарантоване державою [3, с. 274].

Ці індивідуальні права, що гарантують вільне вираження релігії, зафіксовані у розд. 140 Основного Закону. Більшість норми взяті з Веймарської Конституції від 11.08.1919 р. (ст.ст. 136–139 і 141). Більше того, ст. 7 (2) і (3) Основного Закону гарантує релігійну освіту в державних школах. Цілий ряд інших положень, таких як існування теологічних факультетів у державних університетах узгоджуються з Основним Законом та іншими законами федеральних земель [7, с. 104].

Велика частина церковно-державних відносин в Німеччині належить до компетенції земель. Детальне регулювання конституційних засад системи церковно-державних відносин в Німеччині знайшло своє вираження в ряді нормативно-правових положень у відповідності з Основним законом. ФРН і її землі мають багато конкордатів і церковно-державних договорів з церквами в Німеччині. Відносно Католицької церкви конкордат Рейху 1933 р. є основним документом, який визнаний як договір міжнародного права. Церковно-державні договори з Євангелічною церквою і договори з католицькими єпархіями є договорами особливого роду, але розглядаються як схожі із категорією міжнародних договорів. Існують договори і угоди з багатьма іншими невеликими релігійними конгрегаціями. Суть таких церковно-державних договорів полягає у співпраці держави і єпископів, у гарантіях і угодах про релігійну освіту в державних школах, на теологічних факультетах, а також про військових капеланів, про суспільний статус церкви та про фінансування релігійних парафій [10, с. 408].

Нейтралітет зобов'язує державу не ідентифікувати себе з будь-якою церквою, у зако-

нодавстві закріплено, що державної церкви не існує (ст. 137 (1) Веймарської Конституції і ст. 140 Основного Закону). Державі не дозволено проявляти особливу прихильність до якоїсь конкретної релігійної конгрегації або судити про те, наскільки гарні релігійні гідності чи ідеологія. Ідеологічні інститути повинні дотримуватися рівності щодо релігійних організацій. Це правило стосується і конгрегацій гуманістичної спрямованості і тих, які не звертаються до питань про Бога або богів. Це проте має лише мінімальні соціальні наслідки. З іншого боку, релігійні організації не повинні бути поставлені в менш вигідне становище, ніж інші соціальні групи. Ці норми також забороняють прийняття рішення на користь державного атеїзму [14, с. 38–39].

Нейтралітет означає передусім невтручання, тобто державі заборонено втручатися у справи релігійних громад. Це особливо чітко викладено в ст. 137 (3) Веймарської Конституції: кожна релігійна громада управляє власними справами незалежно в рамках спільного для всіх закону [14, с. 39]. Таке право на самовизначення діє незалежно від правового статусу релігійної конгрегації.

Принцип толерантності зобов'язує державу не тільки бути неупередженою щодо різних релігійних поглядів, але й зміцнювати позитивну толерантність, яка дає можливість реалізувати релігійні потреби суспільства [14, с. 39].

Паритет, останній принцип, означає обов'язок вважати рівними всі релігійні громади. Це означає, що, незважаючи на конституційні відмінності у правовому статусі, існує паритет, що забезпечує адекватну основу для поведінки з різними соціальними суб'єктами. Паритет є специфічною, орієнтованою на групи ідеєю рівності, що сягає своїм корінням в визнання рівності конфесій в результаті релігійних воєн XVI і XVII ст. Ці основні принципи лежать в основі релігійної свободи відповідно до ст. 4 Основного Закону. Ідеться про вимогу позитивної толерантності. Свобода переконань гарантована для того, щоб дати кожній людині право вірити, у що вона хоче. Окремі вчені вважають, що свобода переконань включає в себе і негативний аспект, що означає право не сповідувати ніякої релігії або не належати до будь-якої релігійної громаді [14, с. 39].

На наш погляд, цілком доцільно було б звернути увагу і на специфічний характер взаємовідносин між релігійними організаціями та державою, що сформувалися у країнах Північної Європи. Держави Скандинавії, до яких належить і Швеція, – це країни з яскраво вираженою домінантою протестантизму в суспільному житті. Ще з часів Реформації тут утвердився принцип державного статусу церкви. Відповідно юридично церква була органом держави і як така входила до механізму державної влади [10, с. 546].

У 2000 р. відбулася значна подія в житті шведської церкви, і вона перестала бути державною. У цьому зв'язку актуальним у наукових колах стало дослідження нового церковного законодавства та наслідків проведеної реформи церковно-державних відносин у

Швеції. Участь шведської церкви в реалізації державних програм сприяло тому, що в умовах загальної секуляризації в світі, вона зберегла свій вплив у суспільстві.

Відповідно до ст. 1 Закону «Про Шведські церкви» № 1591 від 1998 р., який набрав чинності з 01.01.2000 р., шведська церква – це Євангелічно-лютеранська релігійна організація, яка складається з парафій і епархій та має свій національний орган управління [9, с. 398].

Законом оголошується, що Шведська церква є відкритою народною церквою, яка спільно з церковною демократичною організацією і кліром здійснює діяльність, спрямовану на зміцнення основ моральності в державі (ст. 2 закону) [12, с. 272].

Як нам видається, положення про те, що діяльність шведської церкви спрямована на зміцнення основ моральності, моралі та толерантності в державі, носить принциповий характер і пов'язане з визнанням її історичної ролі у справі державного будівництва. Отже, відділення шведської церкви від держави не призвело до зменшення її ролі як основної конфесії.

У ст. 3 закону зазначено, що шведська церква володіє правами та обов'язками юридичної особи, включаючи право звертатися до суду. Правами юридичної особи володіють також і парафії шведської церкви [5, с. 98].

Спеціальний розділ Закону присвячений порядку збору церковних податків. У цьому аспекті варто згадати, що особа, яка належить до шведської церкви, зобов'язана платити місцевий і регіональний податок. Розмір місцевого податку визначають парафії. Якщо парафії входять до складу церковного округу, то округ визначає розмір податку або його частини. Розмір регіонального податку встановлюють епархії [11, с. 164].

Отже, на підставі проведеного аналізу сучасних правових моделей відносин релігійних організацій та держави у європейських країнах можна зробити певні аргументовані висновки. Зокрема, відносини між релігійними організаціями та державою у сучасних європейських країнах характеризуються наявністю різноманітних моделей. Особливості та сутність таких моделей відображаються у нормативно-правових актах відповідної держави та обумовлюються низкою факторів суспільного життя. На формування та функціонування цих моделей справляють вирішальний вплив чинники етнічного, політичного, історичного, культурного, духовного характеру. З огляду на це, у певній державі вимальовується своя модель взаємин церкви з владою, що регулює особливості статусу конфесій, їх прав та обов'язків, їх державної реєстрації, ступеню незалежності, можливості впливу на освітню сферу, характеру фінансування релігійних організацій тощо.

Усі ці поліфункціональні чинники і зумовлюють формування тієї чи іншої правової моделі взаємовідносин держави та релігійних організацій. Перелік таких моделей є доволі розгалуженим: від тісного переплетення та співпраці церкви з державою до повної незалежності та відокремлення релігійних організацій від державного механізму.

Проблематика сучасних правових моделей відносин релігійних організацій та держави у європейських країнах також має важливе значення для нинішньої доктрини та практики, адже шляхом їх правильного висвітлення та тлумачення формується фундамент для подальших наукових пошуків. Розкриття аналізованого питання дозволяє послідовно перейти до характеристики суміжних до нього правових явищ. Правові моделі взаємин держави і церкви мають свою специфіку, що відображається у притаманних їм особливостях. Ці особливості ілюструють ті характерні риси, за допомогою яких одну модель можна відокремити від іншої та провести їх ґрунтовний науковий розгляд.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Aldridge, A., 2007. Religion in the Contemporary World. Cambridge. 256 p.
2. Джероза Л. Церковне право / Л. Джероза ; пер. з нім. Н. Щиглевської. – Л. : Свічадо, 2001. – 336 с.
3. Канонічне право : навч. посіб. / укл. свящ. М. Лагодим. – Чернівці : Вид-во Чернівецького нац. ун-ту, 2010. – 400 с.
4. Католицизм: традиція і сучасність : матеріали VIII міжнародної молодіжної релігієзнавчої літньої школи / наук. редри Л.Д. Владиченко, В.Л Хромець. – К., 2010. – 354 с.
5. Комаров А.С. Источники права Швеции / А.С. Комаров // Советское государство и право. – 1986. – № 6. – С. 97–102.
6. Кучер О.Н. Христианство. История и современность / О.Н. Кучер. – Ростов н/Д : Феникс ; Х. : Торсинг, 2004. – 320 с.
7. Лазор Л.И. Каноническое право : учеб. / Л.И. Лазор, В.В. Лазор, И.И. Шамшина. – 1-е изд. – Луганск : Из-во ООО «Виртуальная реальность», 2010. – 568 с.
8. Маклаков В.В. Конституции зарубежных государств: США, Великобритания, Франция, Германия, Италия, Испания, Греция, Япония, Канада : учебник / сост. В.В. Маклаков. – 2-е изд., исправ. и доп. – М. : БЕК, 1997. – 586 с.
9. Поснов М.Э. История Христианской Церкви / М.Э. Поснов. – М. : Издательство имени святителя Льва, папы Римского, 2007. – 608 с.
10. Робберс Г. Государства и религии в Европейском Союзе / Г. Робберс. – М. : Институт Европы РАН, 2009. – 722 с.
11. Ситар І.М. Релігійні системи: проблеми секуляризації та ресекуляризації : навч. посіб. / І.М. Ситар. – Л. : ЗУКЦ, 2012. – 280 с.
12. Тихиня В.Г. Конституции зарубежных государств : сборник / В.Г. Тихиня, В.П. Серебренников. – Минск : Право и экономика, 2007. – 470 с.
13. Христианство: контекст світової історії та культури : наук. зб. / Укр. асоц. релігієзнавців, Держ. ком. України у справах релігій, Від-ня релігієзнавства Ін-ту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України ; голов. ред. П.Л. Яроцький. – К. : Гнозис, 2000. – 234 с.
14. Шумилов В.М. Введение в правовую систему ФРГ / В.М. Шумилов. – М. : ДеКа, 2001. – 140 с.